

Az ismeretlen Kölcsey

KARKOVÁNY JUDIT

Minha csupán egyetlen verset írt volna, a *Hymnust* – s annak is hányan tudják mind a nyolc szakaszát elmondani? Hányan ismerik korszakformáló országgyűlési beszédeit? Az itt bemutatott, 1836-ból származó két műve még inkább ismeretlen, hiszen nem hangzott el soha. „Fiktív beszédek”, retorikai „minták” – szónoklatot és jogot tanulhat belőlük a figyelmes olvasó. A két beszéd tematikusan is, érvelésmódjában is összetartozik. Mindkettőben nőket véd, akiket főbenjáró bűnök elkövetésével vádolnak. Mondhatni, az életükért küzd. Mindkettőben az emberiség ügyvédje.

A *P. J. számára* készült *Védelmében* úgy akarja meggyőzni a bírákat védence ártatlanságáról, hogy bemutatja igazi személyiségét, a rágalmozói által torzítva előadott történetben pedig megkeresi a kétes pontokat, felhívja a figyelmet a hiányzó láncszemekre. A férjgyilkossággal vádolt nő jellemével összeegyeztethetetlen, hogy a mindvégig szeretett férfi életét kioltsa, s azt is tudnia kellett, hogy a kenyérkereső halála nyomorba dönti a családot. Kölcsey perdöntő bizonyítékként sorolja fel a nő erkölcsös neveltetését, példás családi életét, azt az asszonyi-anyai gyöngédséget, melynek számtalanszor tanújelét adta. A terhére rótt gyilkosság „erkölcsi lehetetlenség”, „vagy minden tapasztalás és emberismeret hazug, vagy ez a személy ártatlan!” De nemcsak emberismeretében bízva tiltakozik az esetleges súlyos ítélet ellen. „Nem, T. Törvényszék, mi a sorstele [sorsdöntő] ítéletet: bűnös! oly hamar, oly hidegen kimondani nem fogjuk, mi késni fogunk a vétek megtörténtét elhinni, míg az ártatlanságnak legkisebb, legtávolabb lehetősége fennmarad; mi örülni fogunk, ha valaki csak egy nyomocskát is mutathat, melyen a szeren-

csétlen számára menedéket lehetnének!” A modern polgári joggyakorlatban ezt nevezik az ártatlanság vélelmének. Ezt kimondani egyértelmű az emberi személyiség feltétlen tiszteletével.

A védőbeszéd második vonala a vád kuszaságát, logikai képtelenségét szedi szállakra. A – vélhetően megvesztegetett – tanúk vallomása zavaros, ellentmondá-

Statutum civile Mantuanae civitatis, Mantua, 1575 és 1625 között, 34 cm, a felirat: Iustitia & Pax osculatae sunt

tel – korrekt eljárást tehát, s addig is az ítélethozatal fölfüggesztését. A sors csapásaitól sújtott asszony és a nemtelen indulatoktól vezetett férfi története inkább a modern krimikre emlékeztet, mint az 1830-as évek magyar valóságára. A másik „fiktív” beszédet, a *Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében* szerkesztett viszont valóságosnak érezzük, bármilyen jól tudjuk is, hogy ez sem hangzott el soha. A vádlottak padjára került leány alakjában a népballadák oly gyakori hősnője elevenedik meg, aki a pandúrok kezére kerülve bevallja: titkolt szerelemből született gyermekét „diófa tövire, Tisza fenekire” dobta, hogy megmeneküljön a szegény, a társadalom megvetése, a kiközösítés elől. A népköltészetet tanulmányozó Kölcsey nem vonhatta ki magát e balladatípus hatása alól, s mivel az eset éppen nem példa nélküli, e fiktív beszéd valóságos bűnös védelmében íródott.

A témával Kölcsey 1836-ban két művében is foglalkozott. Az *Éji temetés* nem tartozik sikerültebb versei közé, a „balladai homály” éppen a vers legfontosabb közlendőit takarja el. Leginkább annak bizonyítéka, hogy a költő a líra eszközeivel is megpróbálta megoldani a számára fontos kérdést.

A *vadászslak* című, ugyancsak 1836-ban írott elbeszélésben a gyermekgyilkos nő szerepét két alakra osztotta. Az elcsábított, majd az erdei ház rejtekében gyermekét megszüülő Miller Teréz nem gyilkos: éppoly képtelen volna ölni, mint az első beszédben védelmezett asszony. A börtönben – miért, miért nem – közös cellába kerül egy másik leányanyával, aki viszont valóban megölte csecsemőjét. Ennek a lelkiismeret-furdalástól gyötört Anikónak eszelős dalait hallva Miller Teréz rádöbben, hogy csábítójuk ugyanaz a férfi, s hogy sorsuk egyformán reményte-

Kölcsey Ferenc

ÉJI TEMETÉS

Vész ébred, üvölt az éjjeli szél,
Házból az anyácska remegve kikél,
S karján csecsemővel ide s tova jár.
„Kebled csupa fagy;
Oly néma, sötét vagy!
Szép gyermekem alszol-e már?”

És alszik örökre, szíve körül
Vérhabja sebének halálosan ül;
Sírt váj az anyácska, de melle szorong.
„Kész néked az ágy;
Ott fájdalom elhagy,
Hol végtelen álma borong.”

Zöld lombok alatta, fenn puha hant;
Zúg a temetésre halotti harang:
Vad dörgeteg hangja borúlat egén.
S villám tüze gyúl
Bús fákyavilágúl:
Irtózatos ünnepi fény.

Már éji siralma kelni nem int;
Menj, térj anya vissza, pihenj le megint,
S borzadva ha érzed az éj közepét,
Dúlt álomok után,
Kísérteti órán
Száll gyermeked árnya feléd.

1836. április elején

len. A felismerés okozta megrendülésbe ő, az ártatlan belepusztul.

A novellát kritikusai két ponton szokták kifogásolni. Miller Teréz gyermekét maga a csábító férfi ölte meg, aki féktelen indulatok rabja: korábban már szeretőjének, Anikónak is életére tört. Akkor azt a nőt akarta lelőni, akit erkölcsileg már elpusztított, másodszer meg újabb kedvesének gyermekén töltötte ki dühét. De miért vallja gyilkosnak magát egy anya, aki ártatlan, méghozzá abban a pillanatban, amikor kisgyermeké szörnyű véget ér? A boldogtalan Miller Teréz még mindig szereti a férfit, úgy gondolja, ha a halálos ítélet az ő fejére száll, ezzel vezekel a maga megtévelyedéséért. Csak a börtönben döbben rá, hogy az igazi gonosztevők, a társadalom legnyomorultabbjai közé zárva lenni rosszabb a halálnál.

A másik vitatott pont: a novella Teréz börtönbéli váratlan halálával nem befejeződik, hanem félbeszakad. A gyilkos egyszerűen eltűnik a történetből, a tébolyult Anikó meg élete végéig énekel-

heti altatódalait a halott gyermeknek. Ha *A vadászlak* valóban „bűnügyi novella”, akkor a titok megfejtése, a bűn földériteése után nem maradhatna el a bűnhődés. Barátai bíráló megjegyzéseire a máskor oly udvariasan érvelő Kölcsey csak ennyit válaszol: [Tudom] „...hogyan *A vadászlak* befejezése nem tetszésesetekre van, [de] készakarva tettem úgy”.

A novella főhőse ugyanis valójában a fiatal ügyész, Andaházy, akinek pályafutása a megyei bíróságon Miller Teréz védelmével kezdődik. Principálisa, a több évtizedes gyakorlattal rendelkező főügyész értelmetlenül találja lelkiismeretes buzgalomát: az árva lány póré „nem sokat ígér”, a szegény sorú ügyfél aligha fizet. „S a gyermekölést önkényt megvallja, [...] ezen nem sok menteni való lesz”. Andaházy az emberiségre hivatkozik, mint erkölcsi főparancsolatra, ám e szó a főügyész számára értelmezhetetlen. Mire a sok fejtörés? „En kérem fogom a büntetést, öcsémuram megismeri, hogy a tettet tagadni nem lehet, egy kis irgalmasságra kéri föl a törvényszéket, s vége. A többi nem a mi dolgunk.” „Iskolai maximálkál nem élünk” – legyint a főlhaborodott Andaházy erkölcsi érveire. A védő, aki hisz az önfeláldozásban, naiv álmodozó, sokat kell még tanulnia.

Andaházy-Kölcsey küzdelmét a lélekölő vármegyei törvénykezés ellen nem a szépirodalom területén kellett megvívni. Az elbeszélés kurta-furcsa befejezése, a megoldás hiánya talán ezzel is magyarázható.

R. d. M. védőbeszédének expozíciójában Kölcsey megismétli az ügyész szavait: a rettenetes bűn megtörtént, és nem maradhat büntetés nélkül. A „gyermekgyilkosság” megnevezést azonban elkerüli, mert ezzel túl erős indulatokat, ellenszenvet keltene, s a vádlottról sem mint gyilkosról, hanem mint „szerencsétlen bűnösről” beszél. A vád legsúlyosabb fordulatát lírai hatású eufemizmussal fogalmazza át: „Gyermek életét, melynek első szikrája az anya szíve alatt lobbant fel, ugyanazon anyától eloltva látni ... természet elleni látomány.” A költői kép azt sugallja: az ítéletre váró nőben is anyai szív dobog. Nemcsak a társadalom törvényeit hágtá át, tetteivel a természet törvényeit is megsértette: anya gyermekét csak háborodott elmével pusztíthatja el. Így lesz a vád legsúlyosabb szava a védekezés kiindulópontja; meg kell vizsgálni minden okot, minden tébolyba sodró szenvedést, amely ekkora pusztítást volt képes végbevinni egy emberi lélekben. A sorsáról döntöket nem vezetheti utálat vagy bosz-

szú, csak „a legmélyebb, legigazságosabb szánakozás”.

A részvét és jóindulat megnyerése után a gyilkossághoz vezető események rekonstrukciója mentes a romantikus fordulatoktól, R. d. M. története teljesen köznapi. Atyja, idős katonatiszt, külföldről vándorolt be az országba. Viszontagságos életútja végén nem volt egyebe becsületén, kardján és egyetlen leányán kívül. Egy orvos fogadta be házába, talán szánakozásból, talán mert szemébe tűnt a leány szépsége. Az apa rövid időn belül meghalt, árváját idegen földön, tapasztalat, jó tanács nélkül hagyva. Az orvos pártfogást ígért, s hogy segít munkát keresni. A leány hálás volt és ott maradt, gondját viselte a nőtlen férfi háztartásának. Az állás-keresés egyre sikertelenebb lett, s a férfi „a jóltevő szerepét játszva vendége helyzetével visszaélt”. Később sem segített a bajba juttatottnak, sőt a gyermek születése előtt elkergette a leányt házatól. A szerencsétlen minden emberi lakhelyet elkerülve, úttalan utakon bolyongott napokig, étlen-szomjan. A magány, a kitaszítottóság, az éhség és a kimerültség felőrölte testi-lelki erejét, tettét szinte tébolyodottan követte el, s meg sem próbálta elitkolni: sírására, sikoltására lettek figyelmesek a közelében járók.

Az ügyész a halálos ítélet kimondását várja a bíraktól, a védő a szánakozást kívánja bennük felébreszteni: „Lehetetlen nem óhajtunk, bár ilyen tettnek inkább elhárítására találatnánk óvőeszköz, mint bosszúulására büntetés.” Nem hagyja említetlenül a társadalom felelősségét sem: „különböztetnek „a közintézetek [intézmények], hol az ügyefogyott munkát és enyhülést lel”, „hol a szülő hibája miatt balsorsban született gyermekekről” gondoskodnak. A szerencsétlen leány számára pedig meg kellene találni az utat, „melyen bánkódás és megtisztulás által istent és embert megengesztelve a társaság [társadalom] kebelébe visszatérhessen”.

Nem lehet tagadni, a gyilkos tetter valóban elkövette. Elbukott, de nem elzüllött; nem előre megfontolt szándékkal tette, amit tett. Büntetése már a fogházban megkezdődött: tettének tudatára ébredve lelkiismerete furdalja, lelki szenvedései nagyobbak az ítélet fenyegetésénél. A védő hisz abban, hogy ügyében „igazság és irgalom kezét fogva hozandják az ítéletet”.

A humanista Kölcsey meggyőződése egyértelmű: az emberhez méltó törvénykezés célja nem a bosszúállás, hanem a bűnös visszavezetése a jó útra, az emberek tisztá világába.